

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio korespondencijos skaitymai

Reading the Correspondence of
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

INESA SZULSKA

Varšuvos universitetas

<https://ror.org/039bjqg32>

iszulska@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3355-4419>

Radosław Okulicz-Kozaryn, Nijolė Adomavičienė, Petras Kimbrys 2019. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija*, I tomas: 1892–1906 – *Korespondencija*, tom I: 1892–1906, teksto ir paaiškinimų parengimas, įvadas Radosław Okulicz-Kozaryn, įvado bendraautorystė, pirminis teksto dešifravimas, kalendorius ir laiškų katalogas Nijolė Adomavičienė, lenkiško teksto redagavimas Helena Żytkowicz, vertimas į lietuvių k., paaiškinimų papildymai, rodyklės Petras Kimbrys, laiškų katalogo vertimas, lenkiško teksto korektūra Beata Piasecka, mokslinis redaktorius Tadeusz Bujnicki, lietuviško teksto redagavimas ir korektūra Aurelija Gražina Rukšaitė, konsultacijos Rasutė Andriušytė-Žukienė, Osvaldas Daugelis, Rokas Zubovas, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 552 p., ISBN 978-9955-471-71-4 ISBN 978-9955-471-72-1

Radosław Okulicz-Kozaryn, Nijolė Adomavičienė, Petras Kimbrys 2024. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Korespondencija*, II tomas: 1907–1910 – *Korespondencija*, tom II: 1907–1910, teksto ir paaiškinimų parengimas, įvadas Radosław Okulicz-Kozaryn, kelių tekstų vertimas į lenkų kalbą Nijolė Adomavičienė, įvado bendraautorystė, pirminis teksto dešifravimas, kalendorius ir laiškų katalogas Petras Kimbrys, vertimas į lietuvių k., paaiškinimų papildymai, rodyklės, dalies tekstų vertimas Audra Kairienė, lenkiško teksto redagavimas Helena Żytkowicz, mokslinė redaktorė Nida Gaidauskienė, lietuviško teksto redagavimas ir korektūra, rodyklės

Received: 07/11/2025 **Accepted:** 04/12/2025

Copyright © 2025 Inesa Szulska. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Aurelija Gražina Rukšaitė, lenkiško teksto korektūra, kalendoriaus vertimas Joanna Tabor, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Uždaroji dizaino ir leidybos AB Kopa, 455 p., ISBN 978-9955-471-71-4 ISBN 978-9955-471-92-9

Po ilgo kolektyvinio darbo pirmą kartą lenkų ir lietuvių kalbomis skelbiama visa iki šiol meno istorikams ir tyrinėtojams žinoma Mikalojaus Konstantino Čiurlionio asmeninė korespondencija¹. Žymaus XIX–XX a. sankirtos lietuvių menininko epistolinį palikimą sudaro laišškai, įvairiems adresatams rašyti lenkų k. (su lietuvių, vokiečių, rusų, lotynų, prancūzų k. tarpais), tik penki išlikę parašyti lietuviškai. Aštuoniolika metų trukęs privatus, kartais itin atviras bendravimas su artimaisiais, draugais, mecenatais tarsi veidrodyje atsiskleidžia 291 laiške. Šie laišškai iki šiol buvo išsklaidyti po archyvus. Dabar dėl jų turinio ir komentarų gausos sudarytojų sprendimu skelbiami dviem tomais². 1906 metus rengėjai pagrįstai pasirinko kaip vidinę cezūrą, esminį laikotarpį Čiurlionio biografijoje: tuomet tapytojas sąmoningai pakeitė savo kultūrinę aplinką ir vietoje Varšuvos pasirinko Vilnių kaip meninės traukos orientyrą.

Publikacijos sudarytojai įvade pateikia bendrą Čiurlionio korespondencijos charakteristiką, testamentą ir kūrybos likimo peripetijas (nuo Lietuvių dailės draugijos fondų iki dabartinių muziejų ir archyvų), nurodo galimas Čiurlionio tyrimų kryptis (sieja su Varšuvos piešimo mokyklos meistrų Kazimiero Stabrowskio ir Ferdinando Ruszczyco darbais³) bei taikomus leidimo principus. Svarbu paminėti, kad dauguma šaltinių (laiškai ir jų faksimilės, nuotraukos, kraštovaizdžių eskizai, natos) skelbiami pasitelkus Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Kaune, mokslo institucijų (LLTI bibliotekos) ir kompozitoriaus draugų privačių archyvų fondus (keli laišškai viešini pirmąkart).

Pirmąjį *Korespondencijos* tomą pradeda glaustas Čiurlionio gyvenimo kalendorius (1875–1906/1907), skaitytojams padedantis orientuotis menininko veiklos vingiuose. Čia sudėti 1892–1906 m. laišškai (196 archyviniai vienetai)

- 1 Anksčiau Lietuvoje epistolinio M. K. Čiurlionio palikimo rinkiniai knygomis išleisti triskart: Čiurlionis 1960; Landsbergis 1973; 2011. Atskirai pavieniai laišškai buvo skelbiami spaudoje.
- 2 Kelias į skaitytojų rankas buvo ilgas – abu tomai buvo parengti išleisti 2000 m. Rengėjų teigimu, „be keleto papildymų, įvadas ir laiškų paaiškinimai lieka tokie, kokie buvo parašyti beveik prieš dvidešimt metų“. Rengėjų įvadas, in: Okulicz-Kozaryn et al. 2019, išnaša 1, p. 21.
- 3 Šią problematiką gvildenančios vertingos studijos jau pasirodė, plg. Andriulytė 2018; Andrijauskas 2021.

yra pateikti chronologine tvarka, nors, kilus abejonių dėl dalies medžiagos, rengėjams teko tą medžiagą papildomai iširti. Epistolinį jaunojo Čiurlionio palikimą sudaro laišakai kunigaikščiui Mykolui Oginskiui, o mecenatui mirus – jo žmonai Marijai Oginskienei (nuo 1902 m.), artimiesiems (Adelei ir Konstantinui Čiurlioniams, broliams Stasiui, Petru, Povilui, seseriai Juzei Čiurlionytei), giminaičiams Konstantinui ir Zenonui Radmanams, draugams ir pažįstamiems varšuviečiams (Marianui Markiewiczziui, Eugeniuszui ir Włodzimierzui Morawskiams, Bronisławai Wolman, Juozapui Paulauskui ir kt.). Neretai laiškuose užfiksuotas adresatų dialogas tęsėsi ilgiau, todėl kai kuriais atvejais pagrįstai pasistengta atkurti gyvo bendravimo efektą, skelbiant dviejų asmenų susirašinėjimą.

Atliekant epistolinio palikimo rengimo spaudai ir publikavimo darbus rengėjams Nijolei Adomavičienei, Radosławui Okulicz-Kozarynui ir Petru Kimbriui teko susidurti su daugybe laiškų tekstologijai aktualių problemų – atribucijos, datavimo. Su originalais elgiamasi rūpestingai, stengtasi kuo mažiau keisti formą perrašos būdu, rašyba sudabartinta subtiliai. Kartu laikomasi kiekvienos kalbos standartų: leidinio lenkiškoje dalyje rašoma savaip, lietuviškus intarpus stengtasi perteikti kruopščiai, pritaikant prie dabartinių vartosenos normų. Taikomi leidimo standartai laikytini pavyzdiniais net tuomet, kai pats Čiurlionis ne visada tiksliai rašydavęs graždanka arba tiesiog klysdavęs rašydamas paskubomis. Pats kompozitorius nurodydamas datas naudojo skirtingais kalendoriais priklausomai nuo buvimo vietos: Leipcige ir Varšuvoje – pagal Grigaliaus kalendorių, Vilniuje arba Peterburge – pagal senąjį stilių, visos datos pateikiamos pagal abu kalendorius. Laiškai skelbiami iš esmės autentišku pavidalu, išsaugoma savita rašančiųjų kalbėsena, laiškų sintaksė, pateikiamos pastabos apie rašymo aplinkybes, nors neretai redaktoriams teko subjektyviai apsispręsti dėl visų teksto lygmenų. Pagrįstai taikoma dviguba personalijų ir vietovių rašyba, sudabartina ikirevoliucinė rašyba, kilus abejonėms atliktos papildomos, išsamios ir retos informacijos paieškos, kurios, nors liko darbo užkulisiuose, praplečia ligšiolines žinias ir apie patį Čiurlionį, ir apie jį veikusią kultūrinę aplinką. Pastaroji vis naujais rakursais atsiskleidžia itin informatyviuose komentaruose (kur rasime asmenų, buities realijų, kalbos niuansų paaiškinimų), išnašose papildomai pateikiama pasirinkta dalykinė bibliografija.

Komentarai ir paaiškinimai skaitytojams tarsi iš naujo atveria Čiurlionio veiklos sritis (muziką, dailę, literatūros skaitymus ir savarankiškus plunksnos bandymus, fotografiją, teosofijos studijas), bendraminčių ir pažįstamų ratą (su

Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Vokietijos kultūromis susijusių asmenų bei Čiurlionį įvairiopa veikusių įvykių, kūrinių įvairovę), margą kultūrų ir faktorių derinį, kuriems veikiant susiformavo menininko identitetas ir pasaulėžiūra. Asmenišką, neretai buitiską nepriteklius kamuojamo tapytojo įvaizdis laiškų fone skleidžiasi ir privačioje (artimiausių giminaičių, bičiulių) plotmėje, ir iš oficialesnės perspektyvos. Skaitydami išgirsime Čiurlionio idiolektą, kultūrinę jo atmainą ir tarmišką, lietuvių, baltarusių, rusių prisodrintą kalbėseną, o iš jo užrašų – ir socialinės, kultūrinės ir mokslų aplinkos „kalbas“ (Varšuvos gatvės žargoną, XIX a. mokinių ir studentų slengą, daugiakalbio žmogaus, nuolat besirenkančio raiškos atitikmenis, naujadarus). Pabrėžtina, jog Petro Kimbrio ir Audros Kairienės laiškų vertimuose į lietuvių kalbą yra išsaugotos autoriaus kalbėsenai būdingos, priklausomai nuo aplinkos kitusios kalbinės savybės, stengiasi išlaikyti laiško, kaip ne viešumai skirtą „asmens dokumentą“, pobūdį.

Praejus penkeriems metams į skaitytojų rankas atiduodamas antrasis Čiurlionio epistolinio palikimo tomas. Leidimo standartai ir medžiagos išdėstymo tvarka atrodo panašiai: publikaciją pradeda menininko gyvenimo kalendorius (1907–1911), nuo darbo prie baigiamos simfoninės poemos *Jūra* iki kompozitoriaus mirties Raudonojo dvaro gydykloje ir laidotuvių Rasų kapinėse Vilniuje. Antrajame tome skelbiami 1907–1910 m. rašyti laišakai, skirti menininko artimiesiems: Adelei ir Konstantinui Čiurlioniams, broliams Povilui ir Stasiui, seseriai Jadvygai bei sužadėtinei (vėliau – žmonai) Sofijai Kymantaitei. Neakivaizdinio bendravimo terpei priklauso Mikalojaus Konstantino ir Sofijos Čiurlionių susirašinėjimas su Eugeniuszu Morawskiu, Janinos Czarkowskos laišakai Konstantinui ir Sofijai Čiurlioniams, Bolesłowo Czarkowskio laiškas Konstantinui Čiurlioniui, Česlovui Sasnauskui, Aleksandriui Vodzinskiui, Bronisławai ir Halinai Wolman, menininkams: Adomui Varnui, Antanui Žmuidzinaičiui ir jo žmonai Marijai Putvinskaitei-Žmuidzinaičienei, Juozui Zikarui, Juzei Lietuvninkaitei ir kitiems. Čiurlionio, jau brandaus „Rex“ kūrėjo, išlikusių laiškų grupėje išsiskiria rengėjų rankų sąmoningai nepaliestas, padrikusia, minties srauto banga rašytas laiškas Adelei ir Konstantinui Čiurlioniams (St. Peterburgas, iki 1909 XII 24 / 1910 I 6) ir lakoniški sveikinimai Sofijai Čiurlionienei (Raudonasis Dvaras, 1910 XI 4 ar 5/17 ar 18), paskutiniai ligonio užrašai. Kaip ir pirmajame *Korespondencijos* tome, visus skelbiamus laiškus lydi išsamūs paaiškinimai ir komentarai, leidžiantys geriau suvokti Čiurlionio pasaulį, jo

epochos kontekstą, laiškų dokumentiškumo ir literatūriškumo derinį, savitai iliustruoja laiško ir literatūros santykį⁴.

Atskirai norėčiau atkreipti dėmesį į išleistų dviejų *Korespondencijos* tomų turinio įvairovę, rašytinės ir vizualiosios medžiagos informatyvumą. Leidinyje paskelbti laišakai, nuotraukos, eskizai, etiudų ištraukos, žemėlapiai surinkti iš Europos ir JAV archyvų, bibliotekų, mokslo ir kultūros įstaigų fondų, iš visur, kur tik buvo galima aptikti Čiurlionio gyvenimo ir kultūrinio aktyvumo pėdsakų (tai gana iškalbus menininko gyvenimo poveikis pasaulio kultūrai). Skaitytojai tarp iliustracijų ras labai žinomus menininko atvaizdus ir pasigrožės retesnėmis menininko artimųjų, draugų, mokytojų, gyvenamųjų vietų, ekspozicijų nuotraukomis, atvirlaiškiais ir atvirukais su paveikslų reprodukcijomis⁵, muzikos kūrinių ir partitūrų faksimilėmis, Jano Bulhako Vilniaus vaizdais, nuotraukomis iš Čiurlionio fotografijų albumėlių (1905, 1908), taip pat Druskininkų (1908), Vilniaus (1904) ir Sankt Peterburgo planais (1913). Pagirtini aukšti leidinių parengimo standartai: abiejuose tomuose pateikti sutrumpinimų ir iliustracijų sąrašai, bibliografinių šaltinių, įstaigų ir organizacijų santrumpos, Čiurlionio paminėtų kūrinių (muzikos, dailės, literatūros, publikacijų muzikos teorijos klausimais) nuorodos, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė, laiškų katalogas.

Reziumuojant – iš tiesų epistolikos atveju tiesiog neįmanomas joks galutinis leidimas (ar visi laišakai rasti?), pats laiškas nėra lygus dokumentui, jame galimos rašančiojo „kaukės“. Išsaugoto Čiurlionio epistolinio palikimo kritinis leidimas sudaro solidų pagrindą išsižūrėti į privatų tapytojo ir kompozitoriaus portretą XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios įvairialypės kultūrinės ir visuomeninės aplinkos fone, patirti jo bruožų kaitą ir žmogaus bei kūrėjo evoliuciją. Laiškų ir juos lydinčių komentarų skaitymas jau žinomam, sustabarėjusiam menininko įvaizdžiui suteikia autentiškumo (bei aktualumo – vienos iš pamatinių *moderno* reikšmių) žavesio. Laiškų išliekamumo vertė neginčijama, atliktas kolektyvinis darbas atveria perspektyvas tolimesniems Čiurlionio palikimo tyrimams ne vien menotyrininkams, literatūrologams ir egodokumentikos tyrėjams (nors neretai skaitytojas nukrypsta epistolinės autobiografijos link (Bankauskaitė–Sereikienė,

4 Tyrinėtojų seniai pastebėta, kad kai kurių laiškų stilius artimas grožinių literatūros tekstų manierai (Landsbergis 2011: 15).

5 Verta priminti, kad 2023–2024 m. M. K. Čiurlionio namuose Vilniuje buvo surengta paroda „Nuostabūs laišakai. M. K. Čiurlionio ir Marianos Veriovkinos korespondencija“, kur eksploatuoti menininkų iliustruoti laišakai, rašyti artimiesiems (kuratorė Laima Laučkaitė).

Statkevičiūtė 2015)), kalbotyrininkams, bet tiesiog visiems iškilais lietuvių kūrybos mėgėjams.

Aptariama dokumentinė ir kritinė publikacija natūraliai papildo esamą lietuvių ir lenkų, dailės kūrėjų ir jų tyrimų (plg. Daukantas 1996; Drėma, Lorentz 1998) tradiciją, taikomos redagavimo procedūros leidžiant korespondencijos korpusą saikingai praturtina, bet savo gausa neužgožia rašančiųjų asmenų vaidmens (Kučinskienė 2012; 2013). Be abejo, tai reikšmingas darbas su „Rex“ kūrėju susijusioje dalykinėje literatūroje, o jos turinys ir pažintinė vertė patrauks platesnę skaitytojų auditoriją Lietuvoje ne tik Čiurlionio 150-ųjų gimimo metinių proga. Žvelgiant iš menininko širdžiai artimos Varšuvos perspektyvos sakytina – pasirodė publikacija, skatinanti lietuvių ir lenkų tautų dialogą tiek modernizmo dailės ir literatūros, tiek platesniais Europos kultūros mainų klausimais. Kitiems, nepriklausantiems tyrėjų, meno istorikų ir literatūrologų ratui, atsirado dar vienas postūmis susidomėti Čiurlioniu, kurio ryšiai su Lenkija dažniausiai primenami koncertų, parodų ir jas lydinčių katalogų išleidimo proga (plg. Olszewska-Jarema, Szeligowska-Farquhar 2006; Kondrotaitė et al. 2015; Gaj 2015), o lyginamųjų, tarpdalykinių mokslinių publikacijų forma – rečiau (Okulicz-Kozaryn 2007; 2009; Laučkaitė 2009; Andriušytė-Žukienė 2010; Snitkuvienė 2022).

2025 m. lapkričio 5 d. vykusį antrojo *Korespondencijos* tomo pristatymą Varšuvoje, Lietuvos Respublikos ambasadoje, palydėjo puikus pianisto Motiejaus Bazaro Čiurlionio muzikos rečitalis, sulaukęs palankių lietuvių kūrybos mėgėjų atsiliepimų ir vertinimų. O naujųjų tyrimų, pagrįstų išleista korespondencija, galime tikėtis jau netrukus, sulaukę Poznanėje 2025 m. gruodžio 1–2 d. rengiamos Čiurlionio jubiliejinių metų užsklandos Lenkijoje – tarptautinės mokslinės konferencijos „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis tarp ankstyvojo lenkų ir lietuvių modernizmo“.

LITERATŪRA

- Andrijauskas Antanas 2021. *Teosofinės meno filosofijos idėjų atspindžiai Stabrausko ir Čiurlionio tapyboje*, serija *Čiurlionio kūrybos tyrinėjimai*, d. 1, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Andriulytė Algė 2018. *Ferdynandas Ruszczykas: civis Vilnensis sum*, vert. iš lenkų k. Danutė Balašaitienė, Giedrius Židonis, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Andriušytė-Žukienė Rasa (sud.) 2010. *Meno idėjų migracija XX a. pradžioje: M. K. Čiurlionio ir amžininkų kūryba = Migration of art ideas at the early 20th century: the creation of M. K. Čiurlionis and his contemporaries*, iš lietuvių kalbos į anglų kalbą vertė Ingė Aidukaitė, *Acta*

- Academiae Artium Vilnensis = Vilniaus Dailės Akademijos Darbai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 59.
- Bankauskaitė-Sereikienė Gabija, Statkevičiūtė Karolina 2015. „Šatrijos Raganos egodokumentų sąsajos: laišakai ir atsiminimai“, *Acta litteraria comparativa*, 7, 184–199.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 1960. *Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai*, parengė Valerija Čiurlionytė-Karužienė, vertė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla.
- Daukantas Simonas 1996. *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Drėma Vladas, Lorentz Stanisław 1998. *Laiškai / Listy*, sudarė Rūta Janonienė, Vidmantas Jankauskas, Rasa Dičiuvienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Gaj Marta 2015. *Litwa z lotu ptaka*: ilustrowany album pojęć, miejsc i faktów z życia Mikalojusą Konstantiną Čiurlionisą towarzyszący wystawie: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Litevska opowieść, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Janonienė Rūta et al. (sud.) 1998. Vladas Drėma. *Laiškai*. Stanisław Lorentz *Laiškai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Kondrotaitė Gabrielė et al. (sud.) 2015. *M. K. Čiurlionis: litewska opowieść*, iš lietuvių kalbos vertė Tomasz Bieroń, Marta Duda-Gryc, Veronika Janatjeva, Kamil Pecela, Jessica Taylor-Kucia, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Kučinskienė Aistė 2012. „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika: Juozo Tumo-Vaižganto atvejis“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 36, 43–66.
- Kučinskienė Aistė 2013. „Documents or literary texts: changing attitudes toward publishing writers' letters in Lithuania“, *Lituanus*, 59(4), 35–50.
- Landsbergis Vytautas (sud.) 1973. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Vaga.
- Landsbergis Vytautas (sud.) 2011. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Baltos lankos.
- Laučkaitė Laima 2009. *M. K. Čiurlionis i sztuka litewska na początku XX wieku*, į lenkų kalbą vertė Zuzanna Mroziak, Vilnius: Baltos lankos.
- Okulicz-Kozaryn Radosław 2007. *Litwin wśród spadkobierców Króla-Ducha: twórczość Čiurlionisa wobec Młodej Polski*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Okulicz-Kozaryn Radosław 2009. *Lietuvis tarp Karaliaus-Dvasios įpėdinių: Čiurlionio kūryba „Jau-nosios Lenkijos“ kontekste*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Versus aureus.
- Olszewska-Jarema Henryka, Joanna Szeligowska-Farquhar Joanna (sud.) 2006. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: litewski malarz i kompozytor = lietuvių dailininkas ir kompozitorius = a lithuanian painter and composer*, į anglų kalbą vertė Aleksandra Gryczka, į lietuvių kalbą vertė Ona Vaičiulytė-Romančuk, Katowice: Muzeum Śląskie.
- Snitkuvienė Aldona 2022. „Starożytny Egipt w życiu i twórczości M. K. Čiurlionisa = Ancient Egypt in the life and works of M. K. Čiurlionis“, *Perspektywy Kultury*, 2, 9–29.